

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

Πόπη Πολέμη, Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Ελληνικά Βιβλία 1864-1900, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Εργαστήρι 4, 1990, 506 σ.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

doi: [10.12681/mnimon.463](https://doi.org/10.12681/mnimon.463)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χ. (1991). Πόπη Πολέμη, Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Ελληνικά Βιβλία 1864-1900, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Εργαστήρι 4, 1990, 506 σ. *Μνήμων*, 13, 378-381. <https://doi.org/10.12681/mnimon.463>

μένη και υπαινικτική —η κυρία Χριστίνα Κουλούρη έχει επεξεργαστεί το θέμα στην αδημοσίευτη, ελπίζω όχι για πολύ ακόμα, διδακτορική-της διατριβή— τελικά αυτονομείται και μπορεί να διαβαστεί ανεξάρτητα. Πρέπει όμως να διαβαστεί προσεχτικά, όπως και γράφτηκε, γιατί πίσω από την εναργή εικόνα των τάσεων που εκδηλώνονται στα εγχειρίδια και στους εκπαιδευτικούς στόχους που τα καθορίζουν, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται επίσης και τους ιδεολογικούς ορίζοντες του αιώνα.

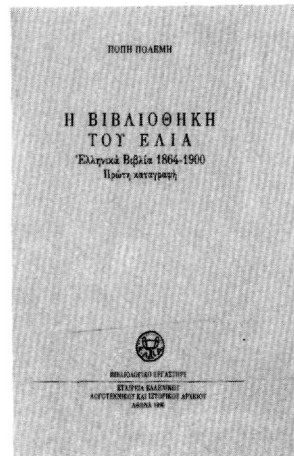
Δεν πρέπει να υποτιμηθεί, τέλος, και η αυτοτελής λειτουργία της βιβλιογραφίας. Πρώτον για την ερευνητική-της αξία είναι καρπός επίμονων και πολλαπλών ζητήσεων. Έπειτα γιατί αποτελεί σημαντική πηγή του θέματος καθεαυτή· τρίτον γιατί κάθε συστηματική βιβλιογραφία υπηρετεί ποικίλες χρήσεις.

Άρτιο και στα επιμέρους τμήματά-του, οργανωμένο ως αλληλένδετο σύνολο, το βιβλίο της κυρίας Χριστίνας Κουλούρη προωθεί παράλληλα και την έρευνα και τις συνθετικές-μας περιέργειες.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Πόπη Πολέμη, *Η Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Έλληνικά Βιβλία 1864-1900*, Αθήνα, Έταιρεία Έλληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Βιβλιογραφικό Έργαστήρι 4, 1990, 506 σ.

Η άπουσία εθνικής βιβλιογραφίας για την περίοδο μετά το 1863 αποτελούσε ένα από τα πάγια άλλοθι των έρευνητών, που κατέφευγαν έτσι με λιγότερες τύψεις στην «επιλεκτική» χρήση των πηγών. Η άπουσία αυτή βεβαίως συνάδει με την ευρύτερη έλλειψη έργων υποδομής και τεκμηρίωσης που χαρακτηρίζει το χώρο της έρευνας στον τομέα της νεοελληνικής ιστορίας. Είναι λοιπόν φυσικό η έκδοση ενός παρόμοιου έργου να σημαίνει ανακούφιση για τον ιστορικό που ήταν υποχρεωμένος, για να συγκροτήσει το σώμα των πηγών του, να διεξέλθει καταλόγους βιβλιοθηκών, τοπικές και θεματικές βιβλιογραφίες, περιοδικά έντυπα κ.ο.κ. Ανακούφιση, όχι επειδή προστίθεται άλλο ένα βιβλιογραφικό έργο στα έως τώρα υπάρχοντα, αλλά γιατί πρόκειται για το πρώτο συνθετικό έργο παρουσίασης της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής στην περίοδο 1864-1900. Ένα έργο χρονοβόρο και επίμοχθο, που μάς πρόσφερε η γνώση και το μεράκι της Πόπης Πολέμη. Οι χρόνιες αδράνειες ιδρυμάτων και βιβλιοθηκών, οι μεμψιμοιρίες των έρευνητών, προσκρούουν τώρα σε μια σαφή «πρόκληση»: παρουσίαση και συνοπτική περιγραφή, για το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, 5.500

περίπου έντύπων, προσιτών μάλιστα στον επίδοξο ανάγνώστη, με έπιμελημένα εύρητη-
ρια τυπογράφων, έκδοτων, τόπων έκδοσης, κυρίων όνομάτων.

Ή Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ βεβαίως ξεπερνά κατά πολύ τó επίπεδο του έργαλείου
δουλειάς. Παρόλη τή σεμνότητα τής προλογικής παρουσίας, που ύποδεικνύει και τά
όρια τής πρώτης αυτής συνθετικής απόπειρας, ή Πόπη Πολέμη έκμεταλλεύεται με τόν
καλύτερο δυνατό τρόπο τís πέντε εισαγωγικές σελίδες για νά διατυπώσει πυκνές παρα-
τηρήσεις σχετικά με τή βιβλιοπαραγωγή τής περιόδου. Οί παρατηρήσεις αυτές δέν
ύπαγορεύονται προφανώς αποκλειστικά από τή «Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ». Ή συμμετο-
χή τής συγγραφέως στό σημαντικό έρευνητικό πρόγραμμα, που έχει θέσει ως στόχο του
τήν καταγραφή τής Έλληνικής Βιβλιογραφίας του 19ου αιώνα, τής πρόσφερε τó απα-
ραίτητο πλαίσιο για νά εντάξει τήν έμπειρία τής πρώτης αυτής καταγραφής. Ή δυνα-
μική του παρόντος βιβλίου έξαρτάται έξάλλου άμεσα από τó γεγονός ότι άνήκει σέ μιá
εύρύτερη έρευνητική προσπάθεια, τής οποίας αποτελεί μέρος και άφετηρία. Ή « Έλλη-
νική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα» έρχεται νά καλύψει ένα μεγάλο όσο και άσυγχώρη-
το κενό τής νεοελληνικής ιστορίας: άφενός νά προσφέρει τήν άπαραίτητη έρευνητική
ύποδομή σέ κάθε μελετητή τής περιόδου, άφετέρου νά αποτελέσει ή ίδια άυταρκές ύλικό
ιστοριογραφικής έπεξεργασίας.

Ή ιστορία του βιβλίου αποτελεί άναμφίβολα καθιερωμένο κλάδο τής ιστορικής
έπιστήμης, άν και τó περιεχόμενο της καθώς και οί μεθοδολογικές της προσεγγίσεις
άνανεώνονται συνεχώς. Οί κίνδυνοι από καταγραφές ή άποσιωπήσεις βιβλίων-κειμηλί-
ων ύως δέν έχουν άκόμη παρέλθει άνεπιστρεπτί. Άπό τή στιγμή όμως που τó βιβλίο
τίθεται «στήν ύπηρεσία τής ιστορίας», σύμφωνα με τόν έναλλακτικό τίτλο που προτει-
νει ó Lucien Febvre για τó έργο *L'apparition du livre*, ή αποκλειστική —άλλά όχι και
τυπολατρική— προσήλωση στά μορφικά χαρακτηριστικά του έντύπου μπορεί νά οδηγή-
σει σέ γόνιμες παρατηρήσεις σχετικά με τó βιβλίο-προϊόν τής κοινωνίας: πάρατηρήσεις
τόσο ποσοτικές (διακυμάνσεις τής έκδοτικής παραγωγής στή διαχρονία, γεωγραφική
κατανομή τών έντύπων, μέγεθος τών «τραβηγμάτων», έπανεκδόσεις και διάρκεια ζωής)
όσο και ποιοτικές (θεματική σύνθεση και πυκνότητα τών τίτλων, τυπογράφοι και έκδο-
τικοί οίκοι, συγγραφείς και μεταφραστές). Ποσοτικές και ποιοτικές έκτιμήσεις δια-
σταυρώνονται και έμπλουτίζονται άμοιβαία ώστε νά διαγραφεί ή «φυσιογνωμία τής
βιβλιοπαραγωγής» και συνακόλουθα τó «στίγμα τής κοινωνίας που παράγει τά έντυπα
και τά καταναλώνει» — για νά χρησιμοποιήσω τά λόγια τής συγγραφέως.

Τά ποσοτικά δεδομένα τής πρώτης αυτής άπογραφής τών ελληνικών έντύπων για
τήν περίοδο 1864-1900 δέν προσφέρονται πρós συστηματοποίηση, άφενός γιατί, σύμ-
φωνα με τούς ύπολογισμούς τής συγγραφέως, πρόκειται μόλις για τó πέμπτο τής συνο-
λικής βιβλιοπαραγωγής, άφετέρου λόγω τής ιδιαίτερης φυσιογνωμίας τής Βιβλιοθήκης
του ΕΛΙΑ. Ή έξαγωγή γενικών συμπερασμάτων θά είναι νόμιμη πιθανώς όταν άπο-
γραφοϋν τά μισά τουλάχιστον έντυπα τής περιόδου.

Περισσότερο θεμιτές είναι στή συγκεκριμένη περίπτωση οί ύποθέσεις που στηρίζον-
ται στά ποιοτικά δεδομένα. Πίσω από τούς τίτλους μπορούμε νά διακρίνουμε τó δυνά-
μει άναγνωστικό κοινό, τόν άναγνώστη-στόχο. Ή άστικοποίηση, ή έξάπλωση του άλ-
φαβητισμού και του σχολικού δικτύου στή μετα-οθωνική περίοδο διαφοροποιοϋν και
σίγουρα διογκώνουν τήν πελατεία του έντυπου λόγου. Πλάι στο βιβλίο ύπάρχει έξάλλου
τó 19ο αιώνα ένας νεόφερτος πρωταγωνιστής, ή έφημερίδα, που άπορροφά μεγάλο
μέρος τής άναγνωστικής δραστηριότητας. Τó εύρος τής επικάλυψης που ύπάρχει άνάμε-

σα στις πελατείες των δύο αυτών μορφών του έντυπου λόγου είναι ασφαλώς αποκαλυπτικό για την αντίστοιχη κοινωνία.

Βρισκόμαστε φυσικά ακόμη αρκετά μακριά από τη γνώση των πρακτικών της ανάγνωσης, της χρήσης και της ιδιοποίησης του βιβλίου, εφόσον αγνοούμε ως τώρα με εξαντλητική ακρίβεια την ίδια την «ύλική» υπόσταση του έντυπου και, σε μεγάλο βαθμό, ό,τι αφορά στην κυκλοφορία και τη διάδοσή του. Ένας δείκτης προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να είναι η γεωγραφία του βιβλίου, δηλαδή η γεωγραφική κατανομή της παραγωγής του. Η δεύτερη συνιστώσα της γεωγραφίας του βιβλίου είναι, βεβαίως, η γεωγραφική κατανομή της κατανάλωσής του, αλλά για μιὰ παρόμοια προσέγγιση χρειαζόμαστε ένα διαφορετικό σύνολο δεδομένων. Η συντριπτική υπεροχή της Αθήνας στον πίνακα των τόπων έκδοσης για την περίοδο αυτή δε μᾶς ξαφνιάζει. Υπάρχει βεβαίως πάντα ο πειρασμός να ανιχνεύσουμε πιθανές συνέχειες ή ασυνέχειες με την προηγούμενη περίοδο αλλά και την έσωτερική εξέλιξη σε ό,τι αφορά στην ετήσια βιβλιοπαραγωγή σε κάθε τόπο. Οί συσχετισμοί δυνάμεων ανάμεσα στα μικρότερα αστικά κέντρα στο έσωτερικό του ελληνικού κράτους (παρατηρούμε, για παράδειγμα, ότι η πρώτη έκδοση στα Τρίκαλα χρονολογείται από το 1895 και στη Σπάρτη από το 1875) αλλά και οί αναλογικές σχέσεις των έλλαδικών και των έξω-ελλαδικών έκδοτικών κέντρων προσφέρονται για έρευνητική έπεξεργασία.

Τυπογράφοι και εκδότες με τη σειρά τους πλαισιώνουν την αντιμετώπιση του βιβλίου ως έμπορεύσιμου προϊόντος. Η άπλη εύρετηρίασή τους οδηγεί σε μιὰ πρώτη διάκριση ανάμεσα σε «μικρούς» και «μεγάλους» εκδότες, σε συσχετισμό με τους τόπους έκδοσης, καθώς και στον έντοπισμό και την περιγραφή του «μέσου» εκδότη, με βάση τον αριθμό των τίτλων (ανά έτος ή για μιὰ μεγαλύτερη περίοδο). Σε συνδυασμό με τους τίτλους που εκδίδουν, μπορεί έξάλλου να διαφανεί ή πιθανή ειδίκευση σε όρισμένη κατηγορία έντυπων. Η παραγωγή του βιβλίου έξαρτάται επίσης από τις τεχνολογικές εξελίξεις, την εξέλιξη της τυπογραφικής τέχνης, την εισαγωγή νέων μηχανικών μέσων παραγωγής και φυσικά από την οργάνωση της έκδοτικής έπιχείρησης. Η βιβλιογραφική αναγραφή λίγα στοιχεία παρέχει σ' αυτό τον τομέα, παρόλο που είναι πολύ χρήσιμες οί πληροφορίες που προκύπτουν από τις όνομασίες και τις διευθύνσεις των τυπογραφείων και των βιβλιοπωλείων.

Το βασικό στοιχείο της βιβλιογραφικής καταγραφής είναι ο τίτλος, ο όποιος προσφέρεται σε πολλαπλές κατηγοριοποιήσεις και ταξινομήσεις. Οί έπιγραμματικές όσο και εύστοχες παρατηρήσεις της συγγραφέως σχετικά με την αναλογική αντιπροσώπευση της λογοτεχνίας και του σχολικού βιβλίου, των πολιτικών κειμένων και της «νεοελληνικής ρητορείας» επίσης, ανοίγουν δρόμους προς την κατανόηση της ελληνικής κοινωνίας του τελευταίου τρίτου του 19ου αιώνα. Η θέση των μεταφράσεων μπορεί έξάλλου να υποδηλώσει το βαθμό έξάρτησης από ξένα πρότυπα αλλά και τον πιθανώς νεοτετικό χαρακτήρα παρόμοιων έπιλογών. Τεκμήριο αδρανειών ή βήμα νεοτετισμών, άποδεκτό από το πλατύ κοινό ή όργανο μειοψηφιών «προοδευτικού» ή «άρχαϊκού» χαρακτήρα, το βιβλίο είναι πάντα ο καθρέφτης της κοινωνίας που το παράγει και μέσα άπ' αυτή την όπτική μπορεί να θεθεί «στην ύπηρεσία της Ιστορίας».

Η γνώση μας στον τομέα αυτό της ιστορικής έρευνας παρουσιάζεται τώρα έμπλουτισμένη. Στόχος της Βιβλιοθήκης του ΕΛΙΑ δέν ήταν ασφαλώς να δώσει άπάντηση στα έρωτήματα που, αντιθέτως, έπίδιωκε να προκαλέσει. Έργο ύποδομής και τεκμηρίωσης, πρόσφερε τὰ πραγματικά δεδομένα που έπιτρέπουν σκέψεις και ύποθέσεις. Ο άφετηρι-

ακός τόμος τῆς Πόπης Πολέμη ἔβαλε συνεπῶς τὴν πρώτη «ἄνω τελεία». Τὸ γεγονός ὅτι ἤδη βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 19ου αἰώνα» —τὸ ὁποῖο καλύπτει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ, ὅλες τὶς προσιτὲς βιβλιοθηκὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καθὼς καὶ κάθε δυνατὴ πηγὴ γιὰ τὴ βιβλιογράφηση ἐνὸς ἐντύπου— μᾶς δημιουργεῖ βᾶσιμες ἐλπίδες ὅτι δὲ θ' ἀργήσει νὰ ἀκολουθήσει ἡ ἐπόμενη.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

«ΤΑ ΠΕΡΙΕΡΓΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ»

Ἴμπν Μπαττούτα, Ταξίδια στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική 1325-1354. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις: Σίσσυ Σιαφάκα. Ἐπιμέλεια ἔκδοσης Λουκάς Ἀξελός. Στοχαστὴς / Ταξίδια - ἀνακαλύψεις, [Ἀθήνα 1990], 325 σ. + εἰκ. Ἐξώφυλλο Στέλλα Γκρανιά.

Μιά δωρεὰ σ' αὐτοὺς ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ περιεργὰ τῶν πόλεων καὶ τὰ θαύματα τῶν ταξιδιῶν.

Ἡ φράση αὐτή, βρίσκεται στὴν κατακλείδα τῆς ἀφήγησης τῶν περιπλανήσεων τοῦ παλαιοῦ γεωγράφου καὶ περιηγητῆ τοῦ 14ου αἰώνα, Ἴμπν Μπαττούτα. Ὁ Abu Abd Allah Muhammad Ibn Abd Allah (1304-1377) γεννήθηκε στὴν Ταγγέρη καὶ στὰ εἰκοσὶ του χρόνια ἔφυγε γιὰ τὸ καθιερωμένο προσκύνημα στὴν Μέκκα· γιὰ τριανταπέντε χρόνια διέσχισε διάφορες χώρες καὶ ἠπείρους —ἀπὸ τὴν Ἀφρική ἕως τὴν Κίνα.

Τὸ ὁδοιπορικὸ του ἀποτελεῖ σπάνια μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ γραφίδα διέσωζε μὲ τὸν πληρέστερο τρόπο τὴν εἰκόνα τοῦ σύμπαντος, καὶ εἶναι γραμμένο ἀπὸ κάποιον ποὺ κατέχει νὰ μιλεῖ μὲ γνώση καὶ μὲ τρόπο: κατὰ πῶς θέλει ἡ παράδοση ὁ προσκυνητῆς, ἐπιστρέφοντας στὸ ἀρχικὸ σημεῖο ἐκκίνησης του, τὴν πατρίδα του τὸ Μαρόκο, ἀνιστόρησε τὶς περιπέτειές του αὐτὲς σὲ ἓναν γραμματικὸ τοῦ σουλτάνου, κι' ἐκεῖνος τὶς κατέγραψε, τὸ ἔτος 1355· ἀνασύροντας μέσα ἀπὸ τὴν πολυδαίδαλη μνήμη του κομμάτια τῶν μακρόχρονων ἐμπειριῶν του χρωμάτισε καὶ προσδιόρισε τὸ ὕψος τοῦ κειμένου: ἡ πρώτη ὕλη τοῦ ἀναγνώσματος ποὺ ὁ σημερινὸς φιλοπερίεργος ἀντικρύζει στοιχειοθετημένο σὲ κεφάλαια καὶ σελίδες εἶναι ὁ προφορικὸς λόγος τὸ παραμῦθι.

Σπάραγμα καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο μιᾶς ἐποχῆς ἀρχαίας τὸ ἔργο τοῦ Μπαττούτα δὲν ἀπομνημονεῖ ἀπλὰ αὐτὸν τὸν ἄγνωστο, μυστηριώδη κόσμο, ἀλλὰ μετέχει σ' αὐτόν,

